RAVON

schubben & slijm

RAVON nieuwsbrief voor en door vrijwilligers | nummer 18 | december 2013

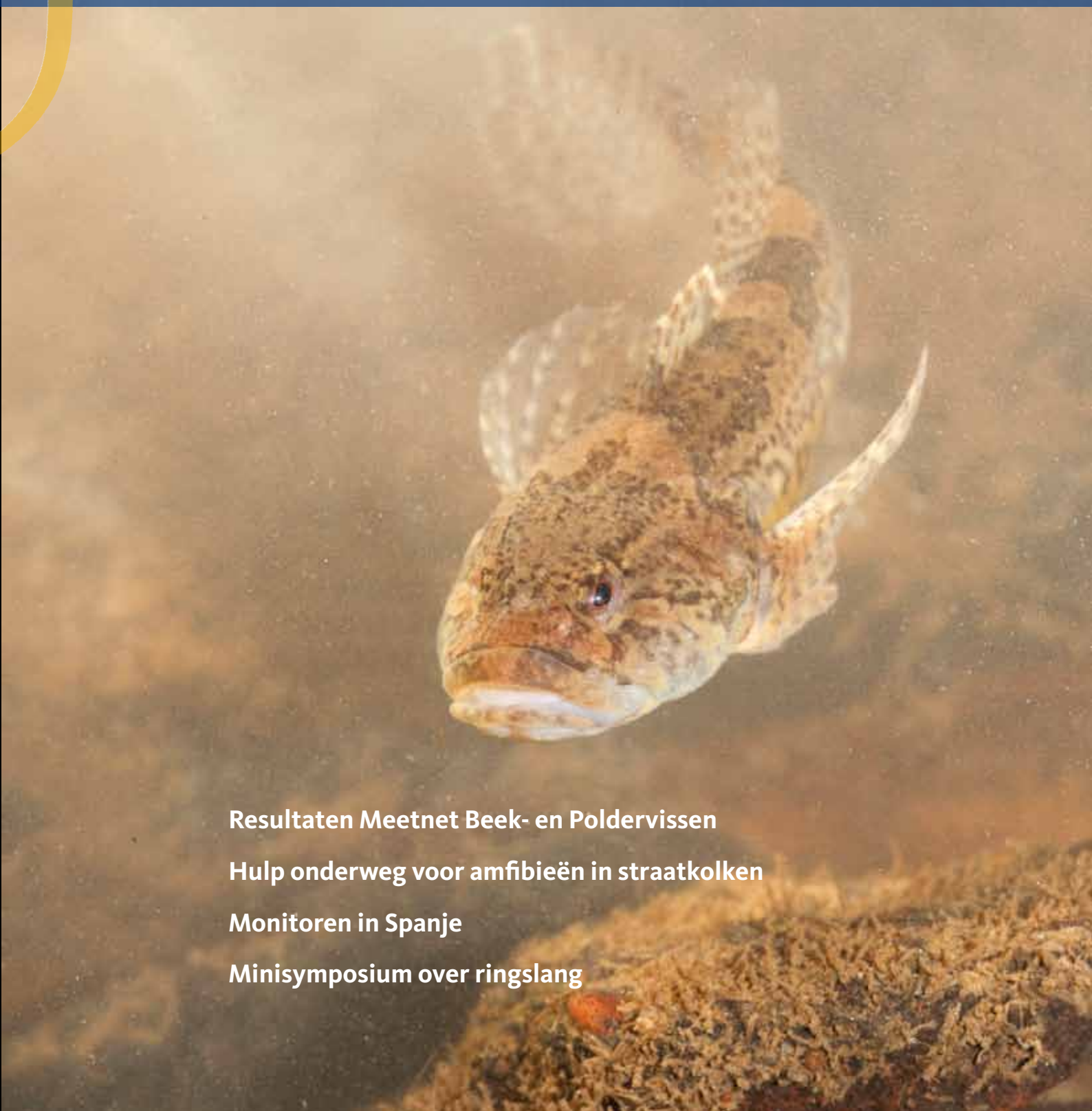

Resultaten Meetnet Beek- en Poldervissen

Hulp onderweg voor amfibieën in straatkolken

Monitoren in Spanje

Minisymposium over ringslang

colofon

Schubben & Slijm is de nieuwsbrief van Stichting RAVON en wordt uitgegeven door de vier grote vrijwilligersprojecten: Meetnet Amfibieën, Meetnet Reptielen, Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën en Meetnet Beek- en Poldervissen. Schubben & Slijm wordt 4 keer per jaar verspreid aan alle waarnemers en monitoorders van RAVON.

ISSN (print): 1878-8343
ISSN (digitaal): 1878-8351

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
www.ravon.nl
024-7410600 (Nijmegen)
020-5257331 (Amsterdam)
Adreswijzigingen kunt u doorgeven aan kantoor@ravon.nl

Foto omslag:
Rivierdonderpad (Foto: Jelger Herder)

Redactie:
Edo Goverse (NEM Meetnet Amfibieën)
Ingo Janssen (NEM Meetnet Reptielen)
Jan Kranenbarg & Richard Struijk (NEM Meetnet Beek- en Poldervissen)
Jelger Herder (NEM VO Reptielen en Amfibieën)
Kris Joosten
Kopij kunt u sturen naar k.joosten@ravon.nl

Aan deze nieuwsbrief werkten verder mee:
Aad Meima
Annemarie van Diepenbeek
Arjan van der Lugt
Arnold van Rijsewijk
Arthur de Bruin
Ben Geutskens
Carin Brinker
Cor Vos
Esther Meima
Koos Rust
Lei Paulssen
Loes van der Poel
Martin Bonte
Pepijn Calle
Paul van der Poel
Richard Struijk
Pieter van Breugel
Renée Verhaar
Sander Turnhout
Wouter de Vries

Vormgeving - layout:
Pleun van der Linde
Publish Impuls - Cross Media Solutions

Druk:
Ten Brink

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C019440
www.fsc.org

Deze nieuwsbrief is mede mogelijk gemaakt door:
Centraal Bureau voor de Statistiek, Gegevensautoriteit Natuur, Universiteit van Amsterdam, RAVON

inhoud

3 Redactioneel
4 Opmerkelijke prooikeuze van de klapekster
5 Kikker in merelnest
5 Natuurbeheer voor reptielen nabij Kroondomein
6 Heikikker gevonden in de Krimpenerwaard
7 Nederlanders monitoren ook amfibieën in het buitenland
9 De heikikker en het koude voorjaar van 2013
10 Tussenstand Visatlas Zeeland
11 Uitgestelde paddentrek in 2013
12 Resultaten Meetnet Beek- en Poldervissen 2013
16 RAVON Vissenweekend 2013
17 Kikkers die het te bont maken
17 Daar moeten we er meer van hebben!
18 Amfibieën in straatkolken – Hulp onderweg – maar nog niet overal
19 Portret van een exoot De zwartbekgrondel
20 Meld zwartbonte amfibieën
21 Op zoek naar amfibieën en reptielen: veel ogen maken het werk licht
22 Minisymposium ‘De ringslang in Zuid-Holland, een opportunist in opmars’
22 Activiteitenoverzicht
23 Contactpersonen
24 In the spotlight

redactioneel

6

12

18

21

Dit is 'm dan de laatste uitgave van 2013. En schubben & slijm verschijnt nu alweer 5 jaar. Een mooie gelegenheid om nog eens door de oude nummers te bladeren. Veel belangrijke, bijzondere en leuke waarnemingen met vaak prachtige foto's. Het mooie is dat de kopij grotendeels door natuurwaarnemers aangeleverd wordt. Nu zou je misschien verwachten dat dit een klein groepje is, maar niets is minder waar. Na een kwartiertje tellen bleek dat er in de afgelopen jaren maar liefst door 205 mensen kopij werd aangeleverd! Schubben & slijm kan dus met recht een blad voor en door vrijwilligers genoemd worden. Dat was ook precies onze inzet bij de start in 2009. Een dikke pluim dus voor iedereen. Blijf vooral doorgaan met het beschrijven en fotograferen van jullie waarnemingen van reptielen, amfibieën en vissen.

2013 was een memorabel jaar omdat er met vereende krachten gewerkt is aan onderzoek naar de doodsoorzaak van de met uitsterven bedreigde vuursalamander. Gelukkig is de boosdoener, een nieuwe schimmel, relatief snel geïdentificeerd door een internationaal team van onderzoekers, waar RAVON deel van uitmaakt. Nu kunnen we nagaan hoe wijd verspreid deze schimmel is en welke effecten er bij andere soorten amfibieën optreden. Nog niet duidelijk is of de schimmel recent geïntroduceerd werd of altijd al aanwezig was en nu pas toeslaat. Veld- en laboratorium-onderzoek is erg kostbaar, elke bijdrage daarbij is van harte welkom (www.sosvuursalamander.nl).

Dat er volop belangstelling is voor onze soorten en dat de onderzoeksmethoden nog steeds in ontwikkeling zijn bleek ook weer in november tijdens de RAVON-dag. En de jeugd heeft de toekomst en neemt het stokje over van de oudere garde ... De winnaars van de Lendersprijs en jeugd Lendersprijs Matthijs de Vos en Tariq Stark laten dit zien. Als vrijwilliger zijn zij ware ambassadeurs voor RAVON en vernieuwend door gebruik te maken van nieuwe onderzoeksmethoden en digitale mogelijkheden.
Voor de lange tijd wat "onderbelichte" soortgroep vissen wordt door Matthijs letterlijk een blik onderwater geboden (www.blikonderwater.nl). Door de verbeterde waterkwaliteit en het helderder worden van de Nederlandse wateren zien we dat er meer en meer op zicht gezocht wordt naar vissen. Betrof dit vroeger vooral beekprikken in heldere bronbeekjes, tegenwoordig kunnen er ook in plassen, rivieren en sloten zichtwaarnemingen gedaan worden. Het schijnen met de zaklamp is sterk in opkomst en ook het aantal snorkel- en duikwaarnemingen neemt toe.

In 2013 werden er weer vele honderdduizenden waarnemingen verkregen van reptielen, amfibieën en vissen. In dit nummer aandacht voor de resultaten van met het Meetnet Beek- en Poldervissen. Er werden ruim 800 kilometerhokgegevens van de doelsoorten verkregen. De hoeveelheid gestandaardiseerde waarnemingen die verzameld worden neemt toe, en van veel doelsoorten is al ruim de helft van het historisch leefgebied sinds de start van de nieuwe meetperiode in 2012 op 10x10 kilometerhokniveau geactualiseerd. Voor de vaak moeilijker aan te treffen soorten grote modderkruiper en rivierdonderpad gaat het om ruim 30%. Bij de rivierdonderpad speelt waarschijnlijk mee dat de soort op een aantal plaatsen is afgenomen door het oprukken van uitheemse grondelsoorten als de zwartbekgrondel.

Een goede jaarwisseling en veel mooie waarnemingen in het komende jaar gewenst!

Jan Kranenbarg

Opmerkelijke prooikeuze van de klapekster

Vanaf 7 oktober jl. onderzoeken wij weer de prooikeuze van de klapekster op een groot heideveld op de Veluwe bij Ermelo (zie RAVON 48 voor meer informatie over het onderzoek). Op 12 oktober werden de eerste prooien aangetroffen, waaronder een dwergspitsmuis en een (juveniele) zandhagedis. De dagen daarna troffen we onder meer enkele kleine zangvogels, zes zandhagedissen en een levendbarende hagedis aan.
Op 24 oktober werden we verrast, toen we een gladde slang aantroffen, gespietst op een verticale tak. Sneu voor de slang, maar een kunststukje van de klapekster. Bij het doden van de slang was de nek geheel doorgebeten, waardoor de kop ontbrak. Bij het spietsen werd het lichaam van de slang om de tak "gestroopt", zoals goed te zien is op foto's hiernaast (bovenste twee). Bij de controle van de bekende prooien en het zoeken naar nieuwe, troffen we 30 oktober 's ochtends de slang nog ongewijzigd aan, maar bij het middagbezoek bleek het dier opgehaald te zijn door de klapekster. Even later troffen we een tweede gespietste gladde slang aan ruim 750 meter verderop. Bij dit exemplaar was de kop nog aanwezig, zie foto hiernaast (derde van boven).
Op 9 november konden we niet naar de RAVON-dag komen, maar we hebben nog wel een kort bezoek gebracht aan onze klapeksters bij Ermelo. Na de twee gladde slangetjes vonden we nu een gespietste hazelworm, zie foto's.
Deze prooien illustreren nog eens het uitzonderlijke vermogen van de klapekster om dergelijke prooien op te kunnen sporen en te bemachtigen. We zijn benieuwd wat voor verrassingen we deze winter nog zullen aantreffen bij ons onderzoek.

Loes en Paul van der Poel
Loespaul.vanderpoel@gmail.com

De aangetroffen gladde slangen op 24 en 30 oktober.

De gespietste hazelworm op 9 november.

Kikker in merelnest

Af en toe zoeken amfibieën vreemde plekken op om te overwinteren. Zo trof Carin Brinker tijdens het snoeien in haar tuin een bruine kikker in een merelnest aan. Alweer een bewijs dat kikkers goed kunnen klimmen.

Natuurbeheer voor reptielen nabij Kroondomein

Deze zomer hebben we in het Kroondomein op de Veluwe gezocht naar de adder omdat van deze soort in dit gebied geen waarnemingen meer waren binnengekomen de laatste jaren (zie elders in deze nieuwsbrief). In een klein natuurgebiedje, grenzend aan het Kroondomein op de Veluwe trof onze monitoorder Renée Verhaar een slangenhemd van een adder aan! Ook zag ze ringslangen en 18 levendbarende hagedissen.
Een scoutinggroep heeft het beheer over dit mooie terrein met jeneverbes, hei en gras, en ze doen hun best om de vergrassing en vogelkers de baas te worden. Tegen de winter vinden ze op de paadjes wel eens dode ringslangen. Renée gaat samen met haar man en een aantal vrijwilligers de scouting helpen bij het schonen van het terrein, het aanleggen van broeihopen en winteropslag en het creëren van zonplekken. Een geweldige actie!

Ringslang en levendbarende hagedissen (Foto's: Renée Verhaar)

Heikikker gevonden in de Krimpenerwaard

De laatste jaren zoek ik in de zomermaanden naar juveniele en subadulte heikikkers in het veenweidegebied van de Lopikerwaard en aangrenzende polders. In de nazomer loop ik langs geschikte poldersloten en struin ik oude veenkades af. Juveniele en subadulte dieren springen dan soms in behoorlijke aantallen voor je voeten uit. Deze inventarisatiemethode is voor het veenweidegebied zeer effectief. In een volgende schubben & slijm zullen we (Richard Slagboom, Edo Goverse en ik) hier dieper op ingaan. Voor nu wil ik melding maken van mijn heikikkervondst in de Krimpenerwaard. Vooralsnog was het niet duidelijk of de soort hier voorkwam.

Dit jaar heb ik vooral het meest westelijke deel van de Lopikerwaard onderzocht op de aanwezigheid van heikikkers. Ik was benieuwd of ik ze ook in het Zuid-Hollandse deel ten oosten van Haastrecht zou vinden. Na enkele bezoeken vond ik ze in redelijke aantallen in de Polders Groot Keulevaard en Polders Rozendaal. De juveniele dieren waren vooral te vinden langs verschillende slootjes die haaks staan op de Tiendweg. Na dit snelle succes was ik nieuwsgierig of heikikkers nog westelijker voorkomen. Zouden ze dan toch aan de andere kant van de Vlist in de Krimpenerwaard zitten. Ik wist dat er ergens een oude waarneming is van een heikikker ten westen van Haastrecht. Tot dan toe had ik niet zoveel waarde gehecht aan deze melding omdat heikikkers verder nooit worden waargenomen in de Krimpenerwaard. Maar nu met mijn nieuwe vondsten veranderde dat.

Met GoogleMaps had ik enkele interessante gebiedjes geselecteerd die ogenschijnlijk wel wat gemeen hadden met de Polder Groot Keulevaard. Ik besloot om vooral te zoeken in de Polder Laag-Bilwijk tussen Stolwijk en Haastrecht. Het eerste bezoek was gelijk raak! Enkele juveniele dieren sprongen voor mijn voeten in het natuurgebiedje Bilwijk. Niet in dezelfde aantallen als in Polder Groot Keulevaard maar ze zitten er wel. Een later bezoek met Richard Struijk aan de Schenkelkade die iets westelijker ligt, leverde niets op. Toch zou het me niets verbazen als de heikikker op meerdere plekken voorkomt in dit deel van de Krimpenerwaard. Het natuurgebiedje Bilwijk is recent aangelegd. Daarvoor was het grasland zoals de omringende percelen. Heikikkers hebben dan altijd al – mogelijk in lage dichtheden – hier gezeten. Volgend jaar ga ik zeker verder de Krimpenerwaard afspeuren. Ik ben er van overtuigd dat er nog wel wat kilometerhokken te vullen zijn.

Juveniel heikikkertje in de Polder Bilwijk, Krimpenerwaard (Foto: Arjan van der Lught)

Arjan van der Lugt

Moeite met het herkennen van heikikkers? Download dan de herkenningskaart Heikikker vs Bruine kikker op www.ravon.nl > Soorten > Herkenning

Nederlanders monitoren ook amfibieën in het buitenland

In 2011 heeft de Andalusische organisatie AMBOR (Asociación de Amigos del Jardín Botánico El Robledo) in samenwerking met RAVON in het Natural Park Sierra Norte de Sevilla (NPSNS) een amfibieënmonitoringsnetwerk opgezet. Dit netwerk bestaat uit vrijwilligers met verschillende achtergronden zoals lokale inwoners, studenten, wetenschappers en parkopzichters. Het NPSNS, een Vogel- en Habitatrichtlijngebied met een oppervlakte van bijna 200.000 ha, is onderdeel van het Biosphere Reserve Dehesas de Sierra Morena (circa 450.000 ha). Het landschap bestaat uit begraasde boomweiden met kurk- en steeneik, Mediterrane struikgemeenschappen, graslanden en nabij de dorpen olijfboomgaarden, moestuinen, kleinschalige akkertjes en paardenweiden. Naast varkens, vleeskoeien en schapen, vormen jacht en toerisme belangrijke inkomstenbronnen. Uit het gebied komen de wereldberoemde 'jamones ibéricos'; de gedroogde hammen van de zwarte varkens die in de eikenbossen worden gehouden. Vanaf Sevilla is het een uur rijden naar het park, richting het noorden, de bergen in.

De belangrijkste doelstelling van de monitoring is het verbeteren van de beschermingsstatus van de amfibieën door het actief betrekken van geïnteresseerden en professionele herpetologen. De deelnemers dragen bij aan het verkrijgen van overzicht in de ontwikkeling van de amfibiegemeenschap in relatie tot de natuurlijke dynamiek en ontwikkelingen in het gebied. Het is mogelijk om bijna alle soorten in verschillende levensfase en biotopen te leren waarnemen en herkennen.

Tijdens twee weekenden (februari en mei) wordt de amfibieëngemeenschap in het gehele gebied gemonitoord. Gedurende elk weekend worden in kleine groepjes 110 voorgeselecteerde wateren onderzocht. De groepjes bestaan uit een ervaren amfibiekenner, een lokaal persoon die het gebied kent en geïnteresseerden. Overdag wordt tijdens een bezoek aan de locaties een korte beschrijving van de situatie gemaakt, en tijdens een nachtbezoek wordt er specifiek naar amfibieën gezocht. We onderzoeken verschillende typen wateren zoals beekjes, plas-drashoekjes, tijdelijke en permanente poelen, 'alberca's' (betonnen waterbakken) tot zwembaden aan toe.

In februari is de grootste kans om alle amfibiesoorten te vinden bij de wateren. Dit is doorgaans de natste periode en de voortplantingspiek voor de meeste soorten. In mei ligt de nadruk meer op het zoeken naar larven en pas gemetamorfoseerde dieren. Het vinden van volwassen amfibieën is dan sterk afhankelijk van regen. In mei is er een grote bloemenpracht en zijn er ook veel reptielen waar te nemen. ▶

Het NPSNS herbergt 12 soorten amfibieën die allemaal in hoge dichtheden voorkomen: ribbensalamander, vuursalamander, Iberische watersalamander, dwergmarmersalamander, Iberische vroedmeesterpad, West-Iberische schijftongkikker, Iberische knoflookpad, Iberische groengestipte kikker, gewone pad, rugstreeppad, Mediterrane boomkikker en Iberische meerkikker.

Dwergmarmersalamander, Iberische groengestipte kikker en Iberische knoflookpad (Foto's: Edo Goverse)

Verschillende typen wateren in het onderzoeksgebied (Foto's: Edo Goverse en Jan Beekman)

Na drie jaar monitoren zijn er veel gegevens verzameld. Vrijwel alle soorten worden tijdens de weekenden waargenomen en de kwaliteit van de gegevens neemt duidelijk toe door constructieve educatie. Op elke locatie worden foto's genomen van alle soorten en levensstadia, waarmee de waarnemingen te evalueren zijn. Dankzij de gegevens en spin-offs van de monitoring worden inmiddels ook de eerste praktische beschermingsmaatregelen uitgevoerd ten behoeve van de amfibieën. Zo worden deze winter enkele waterbakken opgeknapt. De monitoring heeft onder andere de waarden van de ecologisch beheerde olijfboomgaarden voor amfibieën in beeld gebracht. Lokale organisaties promoten daarom de ecologische olijfolie ook op de Nederlandse markt. 5% van de omzet wordt aangewend voor verhoging van de kwaliteit voor amfibieën in de boomgaarden.

Jaarlijks neemt een groeiend aantal buitenlanders deel aan deze weekenden. Dankzij deze financiële bijdrage, kunnen lokale deelnemers deelnemen en worden de onkosten gedekt. Een tiental Nederlanders heeft over de jaren (meerdere keren) deelgenomen, samen met deelnemers uit België en Litouwen. Het is een mooie gelegenheid om kennis te maken met de Iberische herpetofauna en de biotopen. Niet alleen maar beestjes zoeken omdat het leuk en bijzonder is, maar ook binnen een nuttige context in een gezellige samenstelling.

Voor meer informatie zie www.ambor.es en/of de activiteitenkalender van RAVON op de RAVON-website, of mail Wouter de Vries (ambor.info@gmail.com).

Edo Goverse & Wouter de Vries

De heikikker en het koude voorjaar van 2013

Al jaren inventariseer ik amfibieën op de Strabrechtse Heide en vanaf begin maart ga ik steevast op zoek naar de heikikker. Het koude voorjaar van 2013 belette de heikikkers kennelijk om op de "normale tijd" (= al jaren de tweede week van maart) tevoorschijn te komen. Ook in de week daarna geen koor van heikikkers, voor mij altijd het sein: daar zijn ze te horen. Maar eindelijk, op 17 maart, op een bekende plek, zeker 100 hompen dril van de heikikker. Bijgevoegd een foto van een betrapt stelletje in amplex om te bewijzen dat het echt om de heikikker gaat.

Daarna viel de kou weer in en ik vreesde het ergste. Na 22 dagen weer gaan kijken en op 8 april, ruim drie weken later dus, lagen er nog steeds helemaal intacte eiklompen. Er begint nu eindelijk een beetje leven in te komen. Ze zijn niet verloren gegaan en komen alsnog tot ontwikkeling. Ze hebben dus drie weken in stand-by gestaan.

Cor Vos

De eiklompen in maart (links) en april (rechts) en amplex heikikkers (midden) (Foto's:Cor Vos)

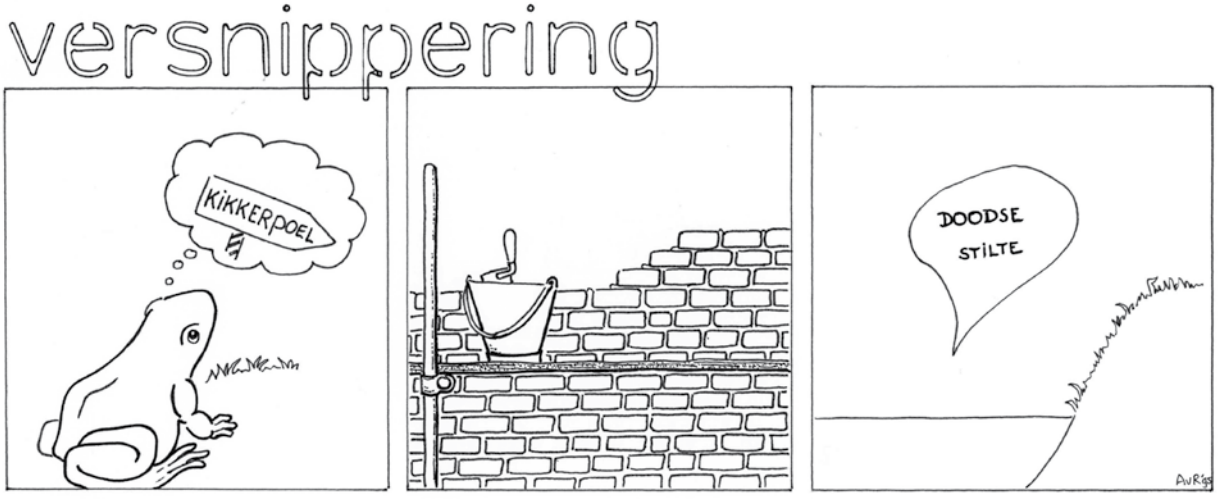

Cartoon: Arnold van Rijsewijk

Tussenstand Visatlas Zeeland

Zoals al eerder in schubben & slijm te lezen was, zijn het Zeeuwse Landschap, RAVON en Zeeschelp in 2012 gestart met de Visatlas Zeeland. De tot op heden verzamelde gegevens zijn als "levende atlas" op de website www.zeeland.vissenatlas.nl te zien. Het einddoel is een boek in de Fauna Zeelandica reeks. Het eerste jaar veldwerk zit er op. Met dank aan de verschillende stagiairs, tientallen vrijwilligers en vele organisaties die data hebben aangeleverd zijn er nu reeds 10.000 waarnemingen verzameld. Hoog tijd om de balans op te maken, zodat we weten waar we komend jaar het accent op moeten gaan leggen.

Zeeland = visland

Een literatuurstudie heeft laten zien dat er in Zeeland meer dan 200 soorten te verwachten zijn. Dit aantal is voor Nederlandse begrippen erg hoog. Op een klein aantal gespecialiseerde vissoorten na, zijn bijna alle andere (in Nederland waargenomen) soorten in de provincie te verwachten. Hierbij moet wel de kanttekening worden gemaakt dat in deze lijst ook veel dwaalgasten van de zee zijn opgenomen. Desondanks is de soortenrijkdom aanzienlijk. Deze rijkdom valt te verklaren door een enorme variatie aan watertypen. Zo hebben we hier de monding van een rivier (Westerschelde), een zoute zeearm met getij (Oosterschelde), het grootste zoutwatermeer van Europa (Grevelingen), de Noordzeekust, brakke kreken, zoete kreken, watertjes in schraal zand (duinen + dekzandrug Zeeuws-Vlaanderen), een groot zoet meer (Krammer Volkerak) en bovendien vele aangelegde wateren.

Stroomminnende vis in de polder

Eén van de bijzondere waarnemingen die werd gedaan, was de vondst van een populatie riviergrondels in de polder. In de omgeving Borssele 's-Heerenhoek werd de soort (vooralsnog) in maar liefst vier kilometerhokken vastgesteld. Deze soort heeft een voorkeur voor beken en rivieren en wordt veel minder vaak in relatief stilstaande wateren waargenomen. In Zeeland was er alleen aan de oostrand een enkele waarneming bekend, maar deze wateren staan nog enigszins in verbinding met het rivierengebied. Alle gevangen dieren bleken steeds op of rond duikers te zitten. Daar bleek in alle gevallen stenig substraat en een verhoogde stroomsnelheid aanwezig te zijn. Het lijkt er dus op dat de grondels deze tussenliggende watergangen wel kunnen passeren, maar niet graag als leefgebied gebruiken.

Exoten in opmars

Het atlasproject laat ook de opkomst van exoten zien. De zonnebaars is zo'n soort. Deze blijkt niet alleen op het dekzand van Zeeuws-Vlaanderen voor te komen (waar zij een sterk negatieve invloed heeft op inheemse fauna), maar ook gewoon in polderslootjes. Zo blijkt de soort op verschillende plekken in Zuid-Beveland voor te komen. De verwachting is dan ook dat

De exotische zwartbekgrondel is vandaag de dag lokaal talrijk en vormt een bedreiging voor inheemse soorten als de rivierdonderpad (Foto: Lucien Calle)

de zonnebaars zich de komende jaren nog verder zal uitbreiden. Ook andere exoten als zwartbekgrondel en blauwband krijgen steeds meer een voet tussen de deur. Helaas is ook van deze soorten een negatieve invloed op inheemse fauna bekend.

Onderbelichte soortgroep bij natuurbeheerders

Vissen zijn een sterk onderbelichte soortgroep bij natuurbeheerders. Bij een oproep aan onze collega-organisaties bleek dat zij geen enkele geregistreerde viswaarneming in hun databestanden hadden. Dit is opvallend voor zo'n water- en visrijke provincie. Tot voor kort was vis dan ook bijna een exclusieve soortgroep voor beroeps- en sportvissers. Tegenwoordig zien we dat steeds meer ecologen en amateuronderzoekers zich voor vis interesseren. Vanuit de

Visinventarisatie in Het Verdronken Land van Saeftinghe, een leuke bezigheid voor jong en oud (Foto: Bas de Maat)

overheid worden de natuurbeherende organisaties nu ook verzocht om hun wateren op vis te onderzoeken. Dit is niet voor niets, vissen zijn immers erg goede graadmeters voor het functioneren van watersystemen.

Verdronken Land onderzocht

In Zeeland bleken ook de schorren nauwelijks onderzocht te zijn. Van het 35 vierkante kilometer grootte Saeftinghe waren in slechts enkele kilometerhokken waarnemingen gedaan. Het getijdeverschil, de vele blubberige geulen en de zware netten maken dat een lastige klus. In vijf inventarisatiedagen werden hier met de hulp van 25 vrijwilligers vrijwel alle km-hokken onderzocht. In totaal zijn daarbij meer dan 1.000 vissen van 16 verschillende soorten gevangen. Een erg mooi resultaat dus, wat om een vervolg vraagt!

Focus vervolg veldonderzoek

Nu het verspreidingsbeeld van algemenere vissen steeds completer raakt kunnen we de komende periode gerichter onderzoek doen naar de overgebleven witte gebieden en bijzonderheden. In de planning staat onder meer het verspreidingsbeeld van de invasieve zwartbekgrondel zo compleet mogelijk in beeld te brengen. Daarnaast zal de focus nog meer komen te liggen op beschermde- en Rode Lijst-

Dunlipharders grazen net zoals diklipharders op de wieren en algen in geulen van schorren (Foto: Bas de Maat)

soorten. Van de beschermde bittervoorn zijn al lang geen zekere waarnemingen gedaan, terwijl er op diverse plaatsen geschikt leefgebied aanwezig lijkt. Diverse schorrengebieden staan nog op de nominatie om te onderzoeken. Kortom, er valt nog veel leuks te ontdekken! Mocht je hieraan mee willen helpen dan kun je een email sturen naar p.calle@hetzeeuwselandschap.nl

Pepijn Calle & Arthur de Bruin

Uitgestelde paddentrek in 2013

Op 15 en 16 april ben ik er wederom op uitgetrokken op de Strabrechtse Heide. En jawel, de paddenactiviteiten waren in volle hevigheid alsnog losgebarsten. Ik kan niet tot een andere conclusie komen dan dat de padden hun trek dit jaar meer dan een maand uitgesteld hebben. Dat geldt overigens ook voor de bruine kikker. Op zich een interessant fenomeen.

Cor Vos

Verse eisnoeren van de gewone pad (links) en bruine kikker (rechts) en amplex gewone pad (midden) (Foto's:Cor Vos)

Resultaten Meetnet Beek- en Poldervissen 2013

Jan Kranenbarg

Als vervolg op het Verspreidingsonderzoek Vissen is in 2011 gestart met het Meetnet Beek- en Poldervissen dat onderdeel is van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). Een belangrijk doel van het meetnet is het bepalen van de landelijke trend in aan- en afwezigheid van de doelsoorten (grote modderkruiper, kleine modderkruiper, bittervoorn, rivierdonderpad, beekdonderpad, beekprik en rivierprik) op kilometerhokniveau. Een ander doel is het zes jaarlijks vaststellen van het verspreidingsgebied van deze soorten op 10x10 kilometerhokniveau. In 2012 is hiervoor een nieuwe meetperiode ingegaan.

In 2013 zijn er individueel en in excursieverband weer veel gegevens verzameld van de doelsoorten van het Meetnet Beek- en Poldervissen. Tijdens het vissenweekend in Overijssel was er sprake van veel enthousiasme door ruim 40 deelnemers. Het gure weer mocht de pret niet drukken en alle in het onderzoeksgebied voorkomende doelsoorten (rivierdonderpad, bittervoorn, kleine en grote modderkruiper) werden op meerdere plaatsen aangetroffen. Ook werd het afgelopen jaar verscheidene malen in excursieverband gezocht naar rivierdonderpad en grote modderkruiper. 's Nachts werd de rivierdonderpad geïnventariseerd met de zaklamp, o.a. in de grachten van Delft en Zoetermeer. De soort werd tijdens de snorkelexcursie in het Rhederlaag helaas niet meer aangetroffen, de uitheemse zwartbekgrondel bleek sterk opgerukt te zijn. Voor de grote modderkruiper viel het op dat op verschillende plaatsen dieren van overwegend dezelfde lengte werden aangetroffen. Dit duidt op een beperkt voortplantingssucces in deze gebieden. In 2014 zullen we er weer regelmatig op uit trekken. Houd de excursie-agenda op de RAVON website dus in de gaten!

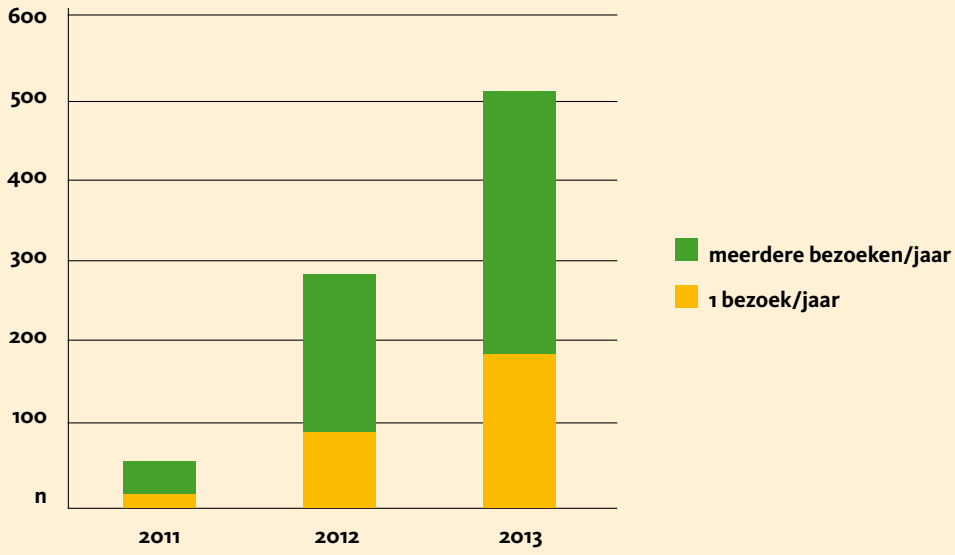

Figuur 1. Aantal gestandaardiseerd onderzochte hokken (cumulatief) sinds de start van het meetnet.

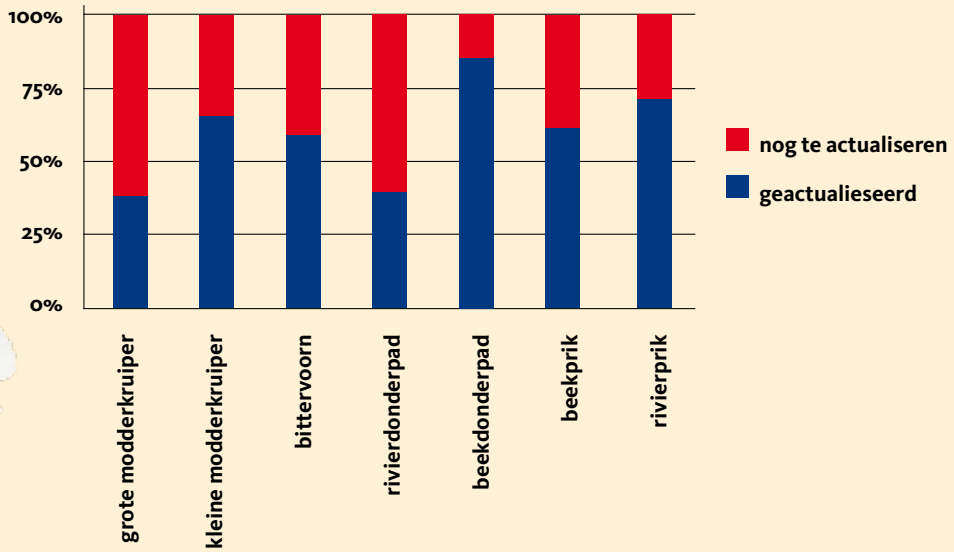

Figuur 2. Geactualiseerd deel van het verspreidingsgebied op 10x10 kmhokniveau (periode 1980-2011) sinds 2012.

Herhaalde waarnemingen "de nieuwste trend"

Sinds 2011 is het doen van gestandaardiseerde herhaalde waarnemingen een belangrijk onderdeel van het meetnet. Met herhaalde waarnemingen kunnen trefkansen bepaald worden en deze zijn erg belangrijk voor het uitvoeren van trendberekeningen. De insteek binnen het meetnet is dat binnen een te onderzoeken kilometerhok binnen een jaar minimaal één herhaald bezoek wordt afgelegd. Hierna is dit hok voor de heersende meetperiode afgerond. Dezelfde hokken hoeven dus niet jarenlang geteld te worden zoals in de meetnetten voor amfibieën en reptielen het geval is. Een voordeel van de nieuwe aanpak is dat zowel de verspreiding als de trend in beeld gebracht worden.

Na een aanvankelijk moeizame start, mede veroorzaakt door problemen met het portaal, zijn er tot op heden vijfhonderd kilometerhokken volgens het meetnetprotocol onderzocht. In ruim 60% van deze hokken werd hetzelfde jaar een

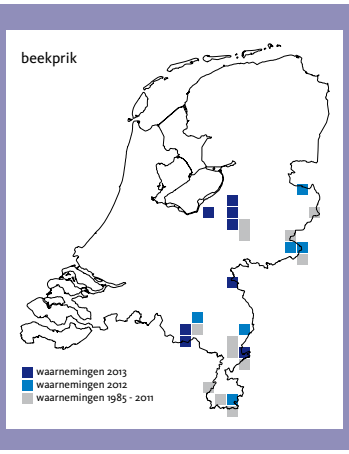

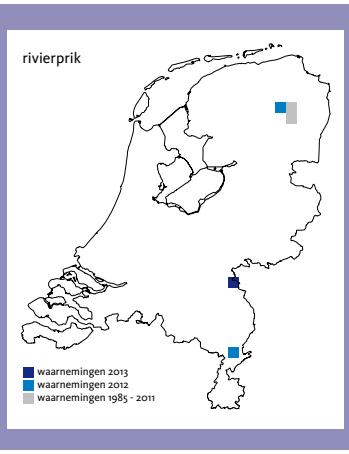

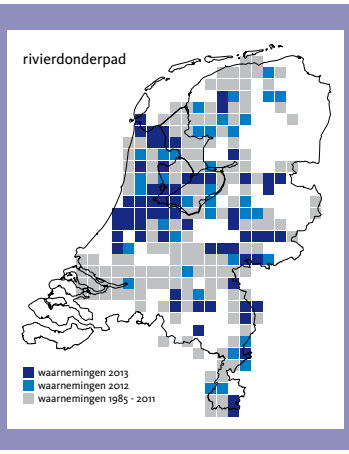

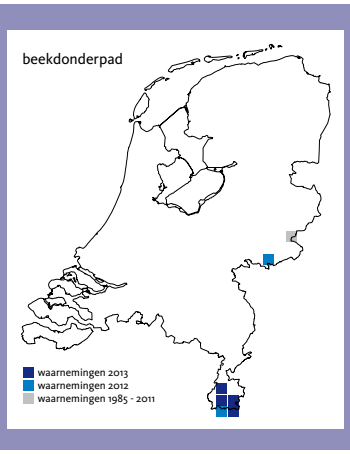

herhaalbezoek afgelegd. Een mooi resultaat dat we de komende jaren verder uit willen bouwen. In 2014 hopen we samen met het CBS de eerste trendberekeningen te kunnen laten zien met behulp van zogenaamde occupancy-modellen. Met deze modellen is het mogelijk om data van gestandaardiseerde tellingen, niet gestandaardiseerde tellingen en data die volgens verschillende methoden verzameld zijn, gezamenlijk te analyseren. De verwachting is dat door het samenbrengen van verschillende visgegevens (vrijwilligers, waterschappen, Rijkswaterstaat) veel sneller trends kunnen achterhalen dan met deze data afzonderlijk.

Lijkt het je ook leuk om op een meer gestandaardiseerde manier viswaarnemingen te verzamelen (moeilijk is dat niet!), en op deze manier bij te dragen aan het bepalen van trends voor onze zeldzame en beschermde soorten? Kijk op de website of stuur een mailtje naar Martijn Schiphouwer (martijn.schiphouwer@ravon.nl). We helpen je graag op weg!

Actuele omvang verspreidingsgebied doelsoorten

Voor het andere meetdoel wordt het verspreidingsgebied van de doelsoorten op 10x10 kilometerhokniveau eens in de zes jaar

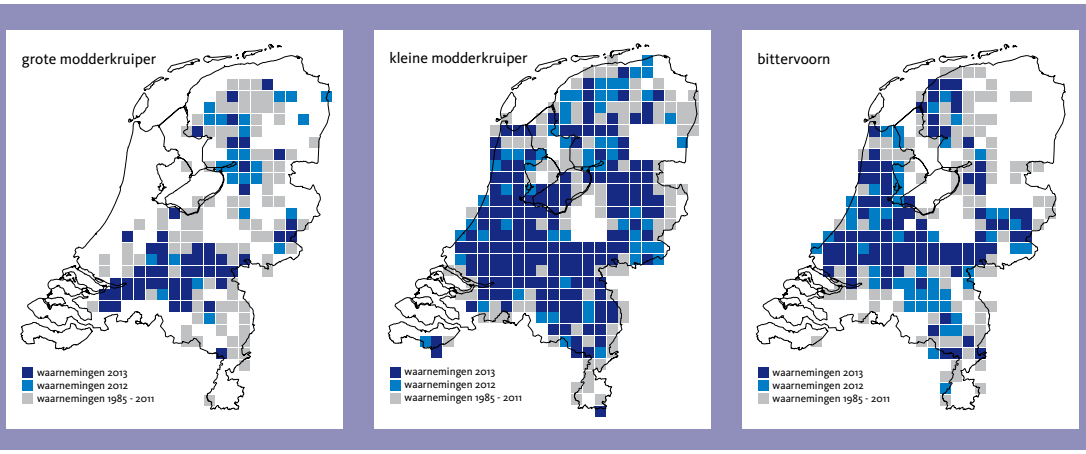

Figuur 3. Overzicht geactualiseerde verspreiding (10x10 kmhokken) doelsoorten sinds 2012.

geactualiseerd. Dit om te monitoren hoe het met de omvang van het leefgebied van de soorten gesteld is. Nederland en andere Europese landen zijn verplicht om hierover te rapporteren. Voor de soorten kleine modderkruiper, bittervoorn, beekdonderpad, beekprik en rivierprik is sinds de start van de nieuwe meetperiode in 2012 reeds meer dan 50% van het leefgebied geactualiseerd. Voor de vaak moeilijker aan te treffen soorten grote modderkruiper en rivierdonderpad gaat het om ruim 30%.

Bij de rivierdonderpad speelt waarschijnlijk mee dat de soort op een aantal plaatsen is afgenomen door het oprukken van uitheemse grondelsoorten als de zwartbekgrondel. Voor de grote modderkruiper willen we vanaf 2014 proberen om de zaklamp meer in te zetten. In 2013 werd de soort op een aantal plaatsen vrij snel aangetroffen bij zaklamponderzoek in het voorjaar. Doordat er dan nog geen vegetatie in de sloten aanwezig is, zijn ze 's nachts goed waarneembaar.

Methodologisch onderzoek zaklampvissen

Zoals de afgelopen jaren in schubben & slijm te lezen was, blijkt het zaklampvissen voor de rivierdonderpad een zeer goede waarnemingsmethode. Met name in Noord-Holland en Zuid-Holland is dit veelvuldig toegepast en zijn tientallen nieuwe vindplaatsen van de soort ontdekt. Al snel ontstond de vraag of er gedurende het jaar periodes zijn waarbij de trefkans groter dan wel kleiner is. Veel waarnemingen werden namelijk 's winters gedaan. Om hier inzicht in te krijgen en de methodiek te verfijnen, is in 2013 een methodologisch onderzoek gestart.
Hiervoor zijn in drie verschillende provincies, Noord-Holland, Zuid-Holland en Gelderland, in totaal 12 onderzoekstrajecten uitgezet in verschillende watertypen: grachten, rivieren, kanalen, plassen en beken. De trajecten worden een jaar lang maandelijks door twee personen bezocht, waarbij het aantal rivierdonderpadden per lengteklasse geteld wordt met een vaste zoekinspanning. In 2014 zullen de resultaten samen met het CBS geanalyseerd worden om te kijken of er sprake is van verschillende trefkansen in verschillende perioden. Tot dusver zijn er acht telrondes uitgevoerd. De resultaten wisselen sterk per locatie. Zo worden in Gelderland en Noord-Holland betrekkelijk lage aantallen rivierdonderpadden waargenomen. In Zuid-Holland

echter worden soms meer dan 100 individuen op een locatie geteld. Duidelijk is al dat de weersomstandigheden van grote invloed kunnen zijn. Regen en wind beperken het doorzicht dermate dat het waarnemen van vissen vaak lastig of onmogelijk wordt. Lokale omstandigheden, zoals begroeiing, vormen een tweede oorzaak van het belemmeren van het zicht. Maar door het gewoon vaak te doen, op verschillende locaties, krijg je snel zicht op kansrijke plekken waar de soort voor kan komen!

RAVON Vissenweekend 2013

Dit jaar vond het Vissenweekend plaats van 11 tot en met 13 oktober in Overijssel. We verbleven aan de voet van de Sallandse Heuvelrug in groepsaccommodatie De Bosrand. De focus lag dit jaar op de stroomgebieden van de Regge en de Overijsselse Vecht. Deze stroomgebieden liggen in een prachtig landschap en bieden een grote verscheidenheid aan watertypen. We verwachtten dan ook een groot aantal vissoorten, van typische beekvissen als serpeling, kopvoorn en rivierdonderpad tot poldervissen als kleine modderkruiper, kroeskarper en grote modderkruiper. Daarnaast komt de zeldzame kwabaal in het gebied voor, maar zouden we die boven water krijgen?

Doel

De beschrijving in de aankondiging van het vissenweekend sprak tot de verbeelding: dit wordt mooi! En hoe! Eenmaal aangekomen bleken we moeiteloos te mengen in een levendig gezelschap van ontspannen en bevlogen mannen en vrouwen. Velen, net als wij, waren er voor het eerst bij. Na de vissenquiz (Pfff... petje af voor de winnaar Teddy Dolstra!) volgde een presentatie van Jeroen Bosveld over de kwabaal (wauw!). En daarna vertelden onze gastheren, Martijn Schiphouwer en Arthur de Bruin, waar we voor waren gekomen; de Visatlas Overijssel! RAVON wil de komende jaren samen met Sportvisserij Oost Nederland en EcoGroen Advies aan deze atlas werken. Daarvoor moesten nog wel wat lege blokken op de kaart worden ingekleurd. We konden de volgende dagen aan de slag met schepnetten, zaklampen, duikpakken en zegens. Het doel heiligt de middelen, zeg maar.

Teamwerk

De ontbijttafels blijken een goede plek om elkaar te ontmoeten. Mensen die hebben overnacht in de accommodatie en mensen die er alleen vandaag bij zullen zijn, vormen langzaamaan een compleet onderzoeksgezelschap. Het onderzoeksgebied blijkt in acht vakkenclusters onderverdeeld en ook de groep wordt in acht teams gesplitst. Sommigen gaan het vlakke boerenland onderzoeken, anderen het stroomgebied van Regge en Vecht. Geweldig om met een simpele steek onderwater zoveel vis naar boven te halen. En wat is een klein zeeltje mooi! Die heeft parelmoerkleurige kieuwdeksels. Sommige teamleden vissen

Sfeerimpressie van het Vissenweekend 2013 (Foto's: Aad en Ester Meima & Martijn Schiphouwer)

vooral, anderen determineren meer. Het is een intrigerend gezicht. Een voorbijkomende fietsster laat zich er door afleiden en botst bovenop een slagboom die de weg afsluit. Ze kan gelukkig ongehavend verder fietsen, zij het zonder koplamp.
We verwachtten een groot aantal verschillende soorten vissen. Verdeeld over de verschillende plekken bleek dat een reële verwachting te zijn. Grote vraag was: vangen de andere teams kwabaal? Bij de avondbarbecue (ook vegetarisch) bleek van niet. Het moest zondag gaan gebeuren. Duiken en zaklampvissen zat er zaterdagavond niet in vanwege het slechte weer. Maar niet getreurd: een prachtige fotoshow door Matthijs de Vos van www.blikonderwater.nl en een ingelaste vissenquiz onder genot van een sapje en biertje zijn genoeg om goed weg te kunnen dromen. Zondagmorgen verdeelt het gezelschap zich over drie teams onder leiding van Arthur de Bruin, Martijn Schiphouwer en Jan Kranenbarg. Het waait erg hard en door de overvloedige regenval zijn waterpeil en stroomsnelheid overal behoorlijk gestegen. Leuk om met zo'n zegen op plekken te mogen komen waar je normaal nooit komt (bijv. een vistrap in de Vecht). Maar echt veel spectaculaire nieuwe ontdekkingen doen we deze dag niet.

Resultaat

De grootste ontdekkingen waren al genoegzaam bekend: dat het leuk is om dit allemaal met elkaar mee te maken. En dat de kwabaal zo zeldzaam is dat hij zich niet zomaar laat vangen. Maar het goede nieuws: de Visatlas Overijssel is nog niet klaar. Dus tot die tijd hebben alle enthousiastelingen een goede reden om rond Vecht en Regge (opnieuw) te genieten van dit prachtige gebied!

Aad & Esther Meima

Kikkers die het te bont maken

Hierbij een foto van een in herfstkleuren getooide bruine kikker die het wel érg bont gemaakt heeft. 'Bruine kikker' is hier uiteraard de soortnaam en verwijst niet naar de kleur. Ik trof het dier, dat zich gemakkelijk liet fotograferen, op 11 oktober tijdens een flinke regenbui in mijn tuin aan in Norg, Drenthe. Onze tuin heeft drie met elkaar verbonden vijvers, waarin o.a. veel groene kikkers zitten. De bruine kikker tref ik de laatste jaren slechts sporadisch aan.

Ben Geutskens
b.geutskens@hccnet.nl

Daar moeten we er meer van hebben!

Op 8 augustus van dit jaar maakte Martin Bonte deze leuke foto. Een jonge kwak verschalkt een zonnebaars. De zeldzame reiger verbleef drie weken in de woonwijk Berghuizen in Oldenzaal. Daar wist hij menig visje te vangen, waaronder deze zonnebaars. Het duurde een kwartier voordat de vis naar binnen was gewerkt. Hadden we maar meer van dit soort vogels.

Amfibieën in straatkolken – Hulp onderweg – maar nog niet overal

In 2011 en 2012 heeft RAVON, met steun van RIONED, onderzocht hoeveel amfibieën naar schatting jaarlijks in Nederland in straatkolken terechtkomen en of amfibieën aangeboden uitklimvoorzieningen weten te gebruiken. Uit het onderzoek blijkt dat elk jaar opnieuw honderdduizenden tot een half miljoen amfibieën in kolken terechtkomen, en een veelvoud daarvan aan juveniele dieren. Ook komen veel muizen en spitsmuizen in straatkolken terecht en af en toe jonge egels en vogeltjes. Enkele typen uitklimvoorzieningen zijn getest met levende dieren en het blijkt dat de amfibieën via alle modellen de weg naar buiten wisten te vinden.
In ons tijdschrift RAVON 51 (december 2013) is over de onderzoeken een artikel te lezen. De onderzoeksverslagen zijn in te zien op www.ravon.nl > onderzoek advies > onderzoek > straatkolken.

Het probleem speelt ook in andere landen, maar voor zover bekend is het nog nergens zelfs maar regionaal, laat staan landelijk, aangepakt. Wel zijn er hier en daar plaatselijk tijdelijke maatregelen genomen, bijna altijd door vrijwilligers, zoals paddenoverzetters. Bij het RAVON-onderzoek zijn als stakeholders naast enkele waterbeheerders ook vertegenwoordigers van de rioleringsbranche betrokken en leveranciers van rioleringen en faunavoorzieningen. Als resultaat daarvan zijn afgelopen maanden de eerste seriematig vervaardigde producten op de markt gekomen.

ACO-Pro, leverancier van faunavoorzieningen, heeft een kunststof mat, die met kit tegen de wand van de bak onder de kolk bevestigd wordt. In de proeven wisten amfibieën deze uitklimvoorziening prima te benutten. Door zijn loodrechte positie tegen de kolkwand vormt deze mat geen belemmering bij machinale reiniging.
Struyk Verwo Aqua heeft een stalen geperforeerde strip in zijn programma opgenomen, die in combinatie met een putklep een robuuste constructie vormt, bestand tegen de nogal ruwe machinale reinigingsprocedure. Bij de inbouw in een pilotproject in Amsterdam kropen er al enkele dieren tijdens het monteren omhoog.
Wavin heeft in voorbereiding een nieuw type kolk (de Savekolk) met ingebouwde uitklimstrip, bedoeld voor locaties waar de kolken in hun geheel vervangen worden of in nieuwbouwsituaties.

Documentatie is bij de leveranciers opvraagbaar. Meer informatie over dit project: www.padden.nu > oplossingen > straatkolken.

Verschillende situaties vragen verschillende oplossingen: de wegbereiders zijn er; wat ons betreft mogen er nog meer modellen komen. Nu is “de markt” aan zet: de waterbeheerders (gemeenten).

Annemarie van Diepenbeek
av.diepenbeek@ravon.nl

Geperforeerde stalen strip, hier een constructie in combinatie met een putklep (Struyk Verwo Aqua)

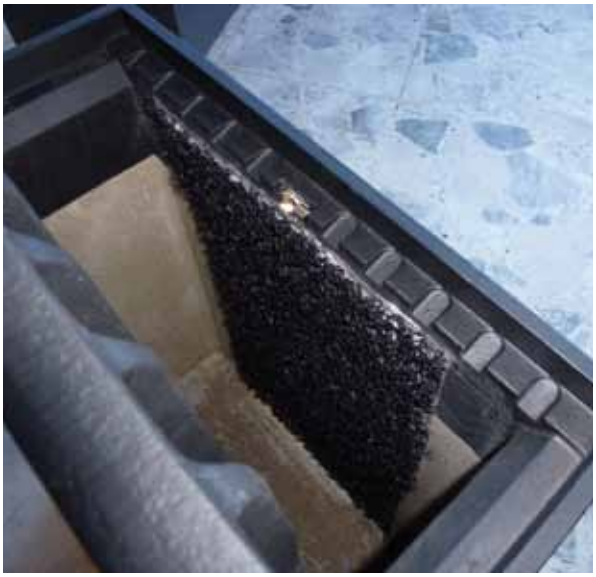

De uitklimmat biedt prima houvast voor naar boven klimmende amfibieën en kleine zoogdieren (ACO-pro).

De zwartbekgrondel

Zwartbekgrondel (Foto: blikonderwater.nl)

Sinds 2002 hebben zich een aantal grondelsoorten in Nederland gevestigd. Al deze soorten hebben een invasief karakter, dat wil zeggen dat ze zich zeer sterk uitbreiden en hierdoor een mogelijke bedreiging voor de inheemse fauna vormen. De zwartbekgrondel is een van deze nieuwe grondelsoorten. De soort bereidt zich snel uit en kan massaal voorkomen (>400 stuks per 100 meter langs ondiepe oever).

Herkenning

Zwartbekgrondels (*Neogobius melanostomus*) worden maximaal 25 centimeter groot. De borstvinnen zijn vergroeid tot een zuignap en de soort heeft twee rugvinnen. In het achterste deel van de voorste rugvin zit een zwarte vlek die wittig omzoomd is. In de paaitijd (april-september) krijgt het mannetje een compleet zwart lichaam. Jonge zwartbekgrondels zijn makkelijk te verwarren met de in brak- en zoutwater voorkomende dikkopjes (*Pomatoschistus minutus*) en zwarte grondels (*Gobius niger*). Het onderscheid is te maken doordat er bij het dikkopje een tussenruimte tussen de twee rugvinnen is en de zwarte grondel heeft zwarte vlekjes bovenin beide rugvinnen.

(Foto: Jelger Herder)

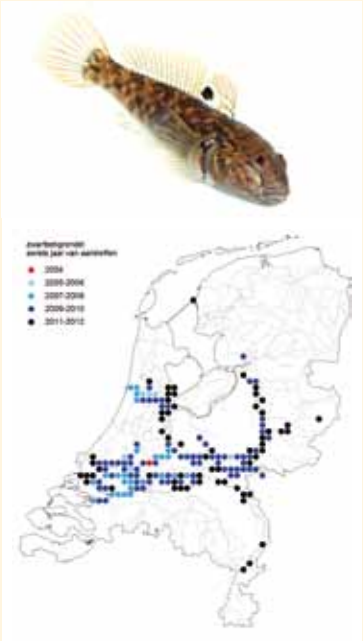

Verspreiding zwartbekgrondel in de periode 2004 t/m 2012 (Bron: NDFF / RAVON)

Voorkomen en ecologie

De zwartbekgrondel leeft in zoutwater, brakwater en zoetwater. Van origine komt de soort voor in de Kaspische Zee, Zee van Azov en Zwarte Zee. Ze voeden zich voornamelijk met mollusken, maar ook ongewervelden en kleine visjes (incl. soortgenoten) staan op het menu. Vrouwelijke zwartbekgrondels kunnen in het paaiseizoen herhaaldelijk (om de 20 dagen) eieren afzetten. De plakkerige eieren worden onder of tussen stenen, schelpen of waterplanten gelegd. De mannetjes bewaken het nest gedurende 28 dagen tot de eieren uitkomen en eten dan niet. De soort is relatief warmteminnend. In de winter, bij een watertemperatuur van 5-6°C trekken de meeste vissen naar dieper water.

Waarnemingen in Nederland

De eerste waarneming in Nederland dateert van 15 december 2004. Er werden toen twee exemplaren in de Lek gevangen ter hoogte van Schoonhoven. In 2006 werd de soort gevangen in Capelle aan de IJssel, Krimpen aan de Lek en Amsterdam. Het volgende jaar dook de soort op in Terneuzen. In de jaren erop koloniseerde de soort het gehele Noordzeekanaal, de Lek tot Utecht, Neder-Rijn tot aan Wageningen en de Waal tot bij Nijmegen. Inmiddels zit de soort massaal in o.a. de IJssel, IJsselmeer (regio Amsterdam/Flevoland) en de Maas (Gennep). Ook in allerlei kleinere wateren die in verbinding staan met de hierboven genoemde waterlopen verschijnt de soort.
Zwartbekgrondels zijn ook met ballastwater van schepen in Nederland terecht gekomen. Sinds het Main-Donaukanaal gereed is, is er rechtstreeks transport met het Ponto-Kaspische gebied en o.a. Nederland. De eerste waarnemingen komen uit de regio's Rotterdam, Amsterdam en Terneuzen; allemaal havensteden. Nu trekt de vis via de rivieren naar het oosten en noorden van Nederland. Inmiddels is het verboden ongezuiverd ballastwater te lozen.

Waarnemen

Zwartbekgrondels laten zich minder goed vangen met een schepnet. Veelal komen de vissen voor bij stenig substraat in grotere wateren. Met de hengel zijn ze goed te vangen. Ook duiken of snorkelen is een beproefde methode. Een nieuwere en eveneens efficiënte methode om de soort te inventariseren is het zaklampvissen. Door met een felle zaklamp de oevers te beschijnen zijn de vissen goed te vinden. In het begin kan het determineren lastig zijn, omdat de zuignap niet zichtbaar is en de rugvin bijna altijd plat op de rug ligt waardoor de zwarte vlek niet te zien is. De soort is schuw en schiet vaak weg tijdens het schijnen.

Meer lezen?

Van Kessel, N., J. Kranenbarg, M. Dorenbosch, A. de Bruin, L.A.J. Nagelkerke, G. van der Velde & R.S.E.W. Leuven, 2013. Mitigatie van effecten van uitheemse grondels: kansen voor natuurvriendelijke oevers en uitgekiende kunstwerken. Verslagen Milieukunde 436. De Verslagen Milieukunde worden uitgegeven door de Afdeling Milieukunde, Instituut voor Water en Wetland Research, Radboud Universiteit Nijmegen.

U kunt dit rapport gratis downloaden op: www.natuurplaza.org > Exotencentrum

Meld zwartbonte amfibieën

OPROEP

Af en toe komen er meldingen binnen van gewone padden of bruine kikkers die opvallen vanwege hun zwarte vlekken, soms zelfs een uitgesproken zware zwartevlekkentekening Zo trof Ben Geutskens in Norg (Drenthe) in zijn tuin op 11 oktober deze opvallend roodbonte bruine kikker aan (zie ook kadertekst op pagina 17). Op 29 oktober 2013 fotografeerde Martine Lemmens uit Bunde een zwaar gevlekte bruine kikker in haar woonomgeving (zie foto). In hun tuin in Veghel (Noord-Brabant) zagen Pieter van Breugel en Annemarie van Diepenbeek in de loop der jaren ook enkele keren zwart gevlekte bruine kikkers, waarbij de vlekken wat kleiner waren.

Rond 2007 werden in Noordoost-Brabant gewone padden gevonden met vreemde zwarte vlekken. Deze werden op zowel dode als levende dieren aangetroffen. De vlekken, die aanvankelijk niet loslieten, konden er later als een soort sticker afgetrokken worden of verdwenen bij het vervellen. Een opvallend verschijnsel, waarvan we graag iets meer zouden weten. Vermoedelijk gaat het niet om overpigmentering, zoals bij melanistische dieren. Regionaal kunnen dieren zwaarder getekend zijn dan elders in het verspreidingsgebied. Zo vermeldt de Oostenrijkse herpeto-atlas dat “duidelijk donkerder gekleurde en op de rug sterk gevlekte bruine kikkers” vaak in het hooggebergte voorkomen. Of het bij de in Nederland en Duitsland gevonden dieren gaat om een schimmelziekte of een soort hyperkeratose (overmatige verhoorning van de huid) is nog niet helemaal duidelijk.

In Duitsland, op twee verschillende plaatsen, beide dichtbij de Nederlandse grens (Geldern, ter hoogte van Noord-Limburg en het Duitse deel van de Achterhoek) zijn in 2012 ook gewone padden gevonden met zwarte vlekken. De aantasting werd bij toeval ontdekt tijdens amfibieënoverzetacties, er is niet systematisch gezocht naar zwartgevlekte dieren. Een eerste onderzoek wees op mogelijke door “zwartschimmel” veroorzaakte mycose, die bij gewone pad vaker is aangetroffen na de winterslaap. Hierop lettende, werden bij een paddenoverzetlocatie enkele kilometers ten zuiden van de twee locaties Geldern, echter geen zwartgevlekte dieren aangetroffen.

Hoe zit dat ons land? Om er iets meer over te weten te komen ontvangen we graag waarnemingen van dit verschijnsel. Tref je een bruine kikker of een gewone pad (of ander amfibie) aan met opvallende, diepzwarte vlekken op de rug, flanken of buik, meld het ons en stuur ons een foto. Het gaat dus niet om de gebruikelijke kleurvarianten waarbij donkerbruine vlekken en stippen vaak voorkomen. Naast de foto graag de locatie en datum van de waarneming vermelden. Wordt dan hopelijk vervolgd...

Annemarie van Diepenbeek
a.v.diepenbeek@ravon.nl

Bruine kikker, 11 februari 1989 Veghel (Foto: Pieter van Breugel)

Bruine kikker, 11 oktober 2013 Norg (Foto: Ben Geutskens)

Bruine kikker, 29 oktober Bunde (Foto Martine Lemmens)

Op zoek naar amfibieën en reptielen: veel ogen maken het werk licht

Het voorjaar van 2013 was extreem koud, de overgang naar zomers weer was laat en abrupt. Dat drukte zijn stempel op de geplande excursies, een aantal kon er niet eens doorgaan. De zomerexcursies maakten echter veel goed, hoewel één excursie moest worden afgelast vanwege de (te) hoge temperaturen. Alsof de dieren zelf ook een inhaalslag moesten maken toen het weer eindelijk goed was: ze lieten zich in verrassende aantallen en soorten zien. Van de gladde slang werden zelfs een paar nieuwe vindplaatsen bekend.

Ook bij vrij lage temperaturen kun je op zoek naar de vuursalamander. Dat gebeurde op 27 april, net buiten de landsgrens: aan de Duitse kant in de Achterhoek. Een grote groep deelnemers onder leiding van Jan Stronks wist maar liefst 25 vuursalamanders te spotten. Bij al deze dieren werden swabs afgenomen om te zien of de Duitse dieren besmet waren met *Batrachochytrium salamandrivorans*, de schimmel die de Zuid-Limburgse populatie gedecimeerd heeft.

Op 17 augustus werd, ook nu weer onder leiding van Jan Stronks, op een vijftal locaties rond Zelhem gezocht naar de boomkikker. Hierbij werden meer dan 100 juvenielen geteld, 14 adulten en 4 roepende mannetjes. Ook gewone soorten als bruine kikker, gewone pad en kleine watersalamander lieten zich zien.

De latere zomer leent zich minder om amfibieën op te zoeken, maar bij geschikte weersomstandigheden wel voor reptielen, en dan met name om jonge hagedissen en pasgeboren slangen te zoeken. Dat gebeurde dit jaar op 14 en op 17 augustus.
In de Kroondomeinen werden op 14 augustus maar liefst 28 levendbarende hagedissen gevonden waarvan 4 juveniele, 1 hazelworm en een bruine kikker. Renée Verhaar vond in de Kroondomeinen tijdens haar monitoringsronde ook 4 adders! Volop werd uitgekeken naar de gladde slang, maar deze liet zich niet zien.

Dat lukte wel op 17 augustus op de Mookerhei, waar onder leiding van Kris Joosten en Bart van der Aa ook naar de gladderik werd gezocht. Hier waren enkele jaren geleden al eens gladde slangen aangetroffen. Met de gladde slang en zijn verborgen leefwijze weet je het tevoren nooit, de soort is vaak lastig te vinden. Maar ook nu werden hier twee individuen gezien. Om te zien of ze profiteert van de beheersmaatregelen die in dit gebied zijn genomen, werd ook gespeurd naar gladde slang op de nabijgelegen Heumense Schans, en met succes: hier werd voor het eerst een gladde slang gevonden. Ook op de noordelijker gelegen

Excursiedeelnemers Mookerheide (Foto: Kris Joosten)

Excursie Ginkelse Heide, vrijwilligers zoeken bij boomstronk (Foto: Gerrit Kolenbrander)

Mulderskop werden enkele volwassen dieren aangetroffen, en als klap op de vuurpijl ook nog eens de eerste jongen van dit jaar. Dat zijn van die dagen die gewoon niet meer kapot kunnen!!

Op 31 augustus werd onder leiding van Gerrit Kolenbrander op de Ginkelse Heide gezocht naar de adder, die daar de laatste vijf jaar niet meer gemeld was. Die werd niet gevonden, maar verrassend genoeg wel een gladde slang en daarnaast nog eens een vervelling van deze soort. Verder werd nog een hazelworm gescoord, maar liefst 60 !! zandhagedissen en 15 levendbarende hagedissen. En in een watergat meer dan 50 larven van de rugstreeppad.

Een voorjaar om niet te vergeten vanwege de winterse temperaturen en daarna een superzomer. Het weer blijft verrassend, net als de soorten waar we ons mee bezig houden. Met dank aan alle excursieleiders, ook van de hier niet genoemde excursies en cursussen.

Minisymposium ‘De ringslang in Zuid-Holland, een opportunist in opmars’

In 1988 bracht Ton Stumpel zijn toenmalige student Walter Willigenburg in contact met net afgestudeerd bioloog Ronald Laan met als doel RAVON Zuid-Holland op te richten. Nu 25 jaar later kunnen we concluderen dat dit met inzet van velen heeft geleid tot een actieve en bloeiende provinciale afdeling. Om dit jubileum te vieren, wordt op vrijdagmiddag 14 maart 2014 het minisymposium ‘De ringslang in Zuid-Holland, een opportunist in opmars’ georganiseerd. De organisatie van dit minisymposium vindt in samenwerking met de Werkgroep Ringslangen Zuid-Holland plaats. Na een terugblik van 25 jaar RAVON Zuid-Holland, zal een vijftal inhoudelijke presentaties over de ringslang worden gegeven. Aspecten als genetica, verspreiding, populatieonderzoek en beheer zullen hierbij aan bod komen met de nadruk op Zuid-Holland. Het minisymposium zal in Naturalis Biodiversity Center (Leiden) plaatsvinden. Dagvoorzitter is Bart Siebelink, oud RAVON Zuid-Holland bestuurslid. Vrijwilligers, beheerders, ecologen en andere natuurliefhebbers zijn van harte welkom.

Aanmelden is verplicht want de ruimte is beperkt tot maximaal 100 deelnemers. Aanmelden kan via www.ravon.nl/ringslangzh De toegang is gratis en deelnemers hebben tevens de mogelijkheid om het museum te bezoeken. Alle deelnemers ontvangen na aanmelding uiterlijk 2 weken voor het symposium aanvullende informatie.

Arjan van der Lugt, Koos Rust & Richard Struijk

Programma

12.30	Ontvangst
13.00	Welkom (Bart Siebelink)
13.05	25 jaar RAVON Zuid-Holland (Ronald Laan)
13.20	Verspreiding van de ringslang in Zuid-Holland. Verovering van een provincie? (Richard Struijk)
13.45	Populatieonderzoek: van tekening naar code (Arjan van der Lugt)
14.10	Pauze
14.40	Beheer voor reptielen en de ringslang in het bijzonder (Jeroen van Delft)
15.05	De ringslang in Zuid-Holland, een Nederlandse populatie? (Elze Groenhout & Ingo Janssen)
15.30	Broeihopen als springplank voor de ringslang (Richard Slagboom)
15.55	Afsluiting (Bart Siebelink)
16.00	Borrel
17.30	Einde

Activiteitenoverzicht

Datum	Aanvang	Locatie	Titel
18-01-2014	10.00 u	Nijmegen	Flora en Fauna Congres VOFF in Natuurplaza
14-03-2014	12.30 u	Leiden	Minisymposium Ringslang in Naturalis
08-11-2014	09.30 u	Nijmegen	RAVON-dag 2014 in Linneausgebouw

Er zullen de komende maanden weer veel excursies en andere activiteiten gepland worden: kijk voor actuele informatie op de activiteitenpagina op de RAVON website!
Wilt u uw activiteit(en) opnemen in deze nieuwsbrief, geef dit dan door aan de redactie: k.joosten@ravon.nl

Contactpersonen

Regiocoördinatoren en Werkgroepen (gesorteerd op voornaam)

Naam	Regio/werkgroep	Contactgegevens		Projecten MA	MR	VO RA	MV
Annie Zuiderwijk	Duinen Eilanden	annie.zuiderwijk@naturalis.nl	020 6255103		■		
Antje Ehrenburg	Duinen Waternet	antje.ehrenburg@hccnet.nl	023 5248391		■		
Arnold van Rijsewijk	West-Brabant	a.rijsewijk@ravon.nl	024 7410600		■		
Arthur de Bruin	Vissenwerkgroep Overijssel	a.debruin@ravon.nl	024-7410602				■
Carla van der Maas	Het Gooi	carlavandermaas@live.nl	06 38393861	■			
Conn Barrett	Duinen Zuid Holland	connpbarrett@yahoo.com	071 5790341		■		
Dick van Dorp	Drenthe & Groningen	dvandorp@home.nl	0593 525620		■		
Domin Dalessi	Noordoost-Brabant	d.dalessi@onsbrabantnet.nl	040 2855216		■		
Edo Goverse	Werkgroep Noord-Holland	e.goverse@uva.nl	020-5257331	■		■	■
Fabrice Ottburg	Werkgroep Poldervissen	fabrice.ottburg@wur.nl	06 51527364				■
Gerrit Kolenbrander	Gelderland	g.kolenbrander@versatel.nl	06 42900618	■	■	■	
Gert Jan Blankena	Vissenwerkgroep De Prik	g.blankena@upcmail.nl					■
Hans Eckhardt	Werkgroep KNNV Walcheren	jeckh@zeelandnet.nl				■	
Jeroen Huisman	Vissenwerkgroep Groningen/Drenthe	jeroenhuisman@hotmail.com					■
Jeroen Reinhold	Flevoland	reinhold@landschapsbeheer.net	0320 294939		■		
John Melis	Friesland	johnmelis@chello.nl	06 46524630	■		■	■
Kees Musters	Werkgroep KNNV Walcheren	cjmmusters@zeelandnet.nl				■	
Leon Wieteler	Twente	leonwieteler@chello.nl	0545 473185		■		
Martin Albers	Twente	ravon@concepts.nl	06 38229941	■		■	
Martin Melchers	Omgeving Amsterdam	martmelchers@gmail.com	020 6650925		■		
Marcel Gutter	Utrecht	marcel.gutter@provincie-utrecht.nl	030 2582589		■		
Matthijs de Vos	Gelderse vissers	geldersevissers@gmail.com	06 24495775				■
Michel Kapelle	Noordwest-Brabant	mawkapelle@gmail.com	06 22984575	■			
Paul vd Linden	PWN Noord-Holland	paul.vd.linden@pwn.nl	06 51419637	■	■		
Pedro Janssen	Adderonderzoek NL	pedro@plex.nl	0478 514805			■	
Pepijn Calle	Vissenwerkgroep Zeeland	p.calle@hetzeeuwselandschap.nl	0113-569110				■
Richard Struijk	Visatlas Zuid-Holland	r.struijk@ravon.nl	024 7410607				■
Ruud Luntz	Duin en Kruidberg	r.luntz@natuurmonumenten.nl	06 54295218		■		
Sander Hunink	Noordoost-Brabant	s_hunink@hotmail.com	06 18370282			■	■
Stephan Huijgens	Limburg	danzigiv@gmail.com	06 53325705	■		■	
Teddy Dolstra	Friesland	teddydolstra@hetnet.nl	06 21686354				■
Ton Lenders	Limburg	tlenders@home.nl	0475 537045		■		
Vincent van der Spek	Duinen Waternet	vincent.van.der.spek@waternet.nl	020 608 75 75		■		
Wim Andela	Friesland	w.andela1@kpnplanet.nl	058 2882693		■		
Wim vd Heuvel	Noordoost-Brabant	wam.heuvel@home.nl	06 14425177	■		■	
Wim de Wild	Utrecht	wim.de.wild@ziggo.nl	030 6963771	■			

MA = Meetnet Amfibieën
MR = Meetnet Reptielen
VO RA = Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën
MV = Meetnet Beek- en Poldervissen

Sporters Sponsoren Natuur

Aanleg 'Sportpoel de Open Lucht'

25-26 mei van dit jaar fietste het Team Natuur en Landschap de Bike4Nature! om de natuur als goed doel op de kaart te zetten bij sporters. In ruim 21 uur fietsten we 426 km non-stop van Den Helder naar Maastricht en haalden daarmee ruim 3000 euro op waarmee in het project Buur Maakt Natuur (www.buurmaaktnatuur.nl) een amfibieënpoel is aangelegd op een stukje voormalig landbouwgrond nabij Doetinchem.

Inmiddels heeft het idee om sporters te mobiliseren voor de natuurbescherming vastere vorm aangenomen door de oprichting van Stichting Sportschool de Open Lucht.

De komende jaren zullen we steeds nieuwe sponsoracties opzetten voor steeds nieuwe goede doelen in de natuur. Heb je een idee voor een mooi concreet doel in de natuur of heb je interesse om een keertje mee te sporten? Meld je dan aan bij Sander Turnhout, sanderturnhout@yahoo.com.

Natuurlijk zijn we reuze benieuwd hoe onze kersvers aangelegde natuur zich gaat ontwikkelen. Woon je in de buurt van Doetinchem en heb je verstand van amfibieën, vissen of libellen? We zouden het fantastisch vinden als je een aantal keer per jaar zou willen kijken wat er in onze poel zoal te vinden is. Deel daarom je waarneming met ons en wij zullen hierover dan verslag doen in schubben & slijm.

Sander Turnhout

